

Přechylování

Zdeněk Salzmann

Přechylování neboli moce [móce] (z latinského *mōtiō*, pohyb) je tvoření podstatných jmen ženského rodu ze jmen mužského rodu u lidí a zvířat (*učitelka* z *učitel*, *oslice* z *osel*), v menším počtu případů naopak (*vdovec* z *vdova*, *kmotr* z *kmotra* a *žabák* ze *žába*). V případech, kdy rozlišení rodu není důležité, užívá se podstatného jména mužského rodu, například *posluchači hudby* (míněno hromadně, posluchači i posluchačky).

Přechylování je v češtině závazné, pokud se týká povolání a příslušenství, například *sportovec* a *sportovkyně*, *spisovatel* a *spisovatelka*, *neurolog* a *neuroložka*, *primář* a *primářka*, *Čech* a *Češka* atd. Co se týče vlastností, buď dochází ke kolísání, nebo se nepřechyluje vůbec, například: *tahle žačka je lajdák* i *lajdačka*, *Lída je flamendr* i *flamendřice*, *Anička je sirotek*, *Tomáš je lakomec* (nepřechýlené slovo).

Základem u lidí je obecné podstatné jméno, k němuž se připojuje takzvaný formant (část slova, kterou se liší odvozené slovo od slova základového): *-ice*, *-ka*, *na*, *-ová*, *-ovna* a *-yně*. Slovo je mnoho (některá jsou řídká), například *číšnice* k *číšník*, *dělnice* k *dělník*, *vnučka* k *vnuk*, *řidička* k *řidič*, *vojačka* k *voják*, *šlechtična* k *šlechtic*, *tkadlena* k *tkadlec*, *krejčová* ke *krejčí*, *královna* ke *král*, *císařovna* k *císař*, *správkyne* ke *správce*, *žákyně* k *žák*, *vojákyne* (s jiným významem než *vojačka*) k *voják*.

Jména ženského rodu u větších a známých zvířat se tvoří pomocí formantu *-ice* k základnímu jménu mužského rodu, například *jezevčice* k *jezevec*, *králice* ke *králík*, *lvice* k *lev*, *papoušice* k *papoušek*, *pardállice* k *pardál*, *psice* k *pes*, *rysice* k *rys*, *slonice* k *slon*, *velbloudice* k *velbloud* a *vlčice* k *vlk*, ale někdy se nepřechyluje. U jmen malých a velmi malých zvířat a u odborných názvů se nepřechyluje: *chřestýš*, *kolibrík*; *slavík*, *strnad*, *vosa* a mnoho jiných. Opačný způsob tvoření u jmen zvířat ženského rodu do rodu mužského je připojením *-ák*, *-ec*, *-el* a *-er*: *labuťák* k *labuť* (řídké), *lišák* k *liška*, *srnec* k *srna*, *kozel* ke *koza*, *houser* k *husa* a *kačer* ke *kachna*. Přejatá slova mají pro dcery šlechticů formant *-esa*, například *baronesa*.